

דברי פתיחה- הפוליטיקה של הקומיקס- ד"ר מיכל גבעוני

אפתח בווידוי: ביחס לתרבות הקומיקס אני אוטוסיידרית מוקסמת שמביטה בהנאה ובקנאה בהנאותיהם של אחרים. הפופולאריות של הקומיקס וכוח המשיכה שלו מסקרנים אותי, במלים אחרות, לא פחות מהקומיקס עצמו. משום כך, ההזמנה להציג את הספר של דני סיפקה לי הזדמנות פז להכיר קצת יותר מקרוב ז'אנר אמנותי שתמיד קרץ לי אך גם לחשוב קצת יותר ברצינות על חידת הפופולאריות שלו. אם יחסי לתרבות הקומיקס הוא יחס של אוטוסיידרית מוקסמת, עמדתו של דני ביחס לתרבות הזו היא עמדתו של אינסיידר מפוכח. דני אוהב קומיקס, מבין בקומיקס, ומבין שהאהבה לקומיקס איננה עניין תמים. כפי שדני מראה, לקומיקס ולחיבור הפופולארי לקומיקס יש גורמים והשלכות שנוגעים ללב הפועם של הפוליטיקה. אי אפשר להבין את החיבור הזה במנותק מהמאבק המתמשך על הסמלים והרעיונות שמעצבים את עמדותינו ביחס להסדרים הפוליטיים שמארגנים את חיינו המשותפים. זהו אחד הטיעונים המרכזיים שהספר מציג, אם לא המרכזי שבהם.

אבל לפני שארחיב בנקודה הזו ולפני שאגע באופנים שבהם דני מפתח אותה, אפנה לרגע מהמשוקעות המפוכחת של דני בחזרה אל החיצוניות המוקסמת שלי.

תמיד התרשמתי שלמרות הנגישות וכוח המשיכה שלו יש משהו בקומיקס שאינו מעודד התנסויות חד פעמיות. הספר של דני, למרות שהוא משייך את הקומיקס לתרבות הפופולארית ודן בו כזירה בולטת ומסקרנת במיוחד שלה במאה ה-20, מחזק את הרושם הזה. אחד הדברים שהספר מראה הוא שלקומיקס יש מסורת מפוארת, עולם סמלים מגובש ונטיות אינטר-טקסטואליות. מדובר בתרבות עשירה ומתוחכמת שכדי לצרוך אותה – ולא כל שכן, כדי לאהוב אותה וליהנות ממנה – צריך לדעת לא מעט על דמויות, שושלות, יוצרים, שפות ויזואליות וקונבנציות אסתטיות ועל ההתפתחות ההיסטורית של כל אלה. תרבות שמדברת להמונים אינה תרבות שנספגת באוהדיה אלא תרבות שהם רוכשים, ורוכשים באופן שכרוך בלמידה, ולפעמים אפילו בלמידה מאומצת; זהו אחד הדברים שהספר מזכיר לנו. אפשר לומר שהבקיאות והאוריינות שתרבות הקומיקס תובעת מחובביה הן אחד הביטויים לאופן שבו התרבות הזו חורגת מהבחנות מקובלות בין תרבות גבוהה לתרבות נמוכה. המלאכותיות של ההבחנה הזו והתפישות ההיררכיות שלהן היא מספקת תמיכה הן אחת המטרות שאליהן הספר מפנה את חיצי הביקורת שלו. האנליזות המושחזות שדני מציע לאורך הספר מזכירות לנו פעם אחר פעם שקומיקס, ככל מוצר תרבותי אחר, נפוץ ופופולארי ככל שיהיה, אינו נצרך כמין תקרובת מן המוכן. הקהל הוא תמיד פרשן פעיל שמשלים פערים, מפענח רמזים בדרכו ומשליך את ציפיותיו אל הטקסט. המשמעות של היצירה לעולם אינה נשלמת לפני שקהלה נכנס, פשוטו כמשמעו, אך תוך התמונה.

התלות הזו של הטקסט, כל טקסט שהוא, בפרשנות של הציבור שעל ידו הוא נצרך כביכול היא עובדה ידועה שאין צורך להרחיב לגביה. אבל לתחושת המקרה של הקומיקס כפי שהוא נדון בספר מדגיש כמה מאפיינים מוכרים פחות של היחס בין הטקסט או יצירת האמנות לבין הקהל שלה. הקומיקס מזכיר לנו שפרשנות ומעורבות פרשנית

היא לא כל הסיפור, ושיש משהו במפגש שלנו עם הטקסט או היצירה שקודם לרעיונות שאנחנו מסוגלים לנסח לגביהם וחורג מהם.

ראשית, כפי שדני חוזר ומראה, הקומיקס אינו סתם טקסט אלא טקסט מיתולוגי. בוודאי בגרסאות האמריקאיות המוכרות ביותר שלה, ספרות הקומיקס בוראת יקומים שלמים שמאכלסים בגיבורים מופלאים. הספר מלא בדוגמאות שמעידות על התפקיד המיוחד שהקומיקס ממלא בתרבות העכשווית כזירה ייעודית לניסוח, שכתוב ושינוי של דימויי גבורה. הקומיקס, לפחות בגרסאות מסוימות שלו, מתעל מאויים ומחדד אידיאלים נחשקים ופנטזיות קולקטיביות. מעצם טבעם, האידיאלים הללו קמים על יוצרם; הם משכיחים את מקורם, רוכשים לעצמם קיום נבדל משל הדחפים הסותרים שהולידו אותם ומפנים אליהם תביעות אידיאלוגיות אדנותיות. הפנטזיות שלנו כפי שלימדנו כבר פרויד, משקפות את אידיאל האגו שלנו ועשויות מהחומרים שאותם אנחנו הכי חסרים. במלים אחרות, קומיקס גיבורי העל עשוי מלכתחילה מהחוסר של הציבור שאליו הוא פונה, חוסר שגם הקומיקס וגם הציבור נוטים להכחיש. במובן זה, הקומיקס לא רק יונק את משמעותו מציבור הקוראים שלו אלא עשוי ממנו – גם אם לא מאותם אלמנטים בחיי הרגש הקולקטיבי של אותו הציבור שאותם הוא מייטיב להכיר או נוטה לנסח.

שנית, ואומר זאת בזהירות – קומיקס הוא מדיום מיוחד שלא לגמרי ברור מה אנחנו עושים כשאנחנו מבלים מולו. ה- comic book אינו ספר רגיל והקראה של "ספר" כזה לילדים שטרם למדו לקרוא היא משימה מפרכת במיוחד, כפי שכל הורה לפעוטות תאבי קומיקס תדע לספר. האם זה מקרה שבעברית – ונדמה לי שגם בשפות אחרות – אין פועל מובהק המציין את המפגש עם הקומיקס? אנחנו קוראים ספרים, צופים בטלוויזיה, רואים סרט – אבל מה בדיוק אנחנו עושות אל מול ועם הקומיקס? נדמה לי שהקשר שהקומיקס יוצר בין טקסט לדימוי, קשר שאותו חרושת התרבות טרם עיכלה עד תום, מציב את מי שמולו בעמדה לא פתורה. דני מציין שב"קומיקס הרצף הוא מדומה"; המרווח בין הריבועים – המכונה "התעלה", gutter – דורש מהקורא, הוא כותב, להשלים את החסר ולהשתתף בפעילות היצירה, מה שמניח היכרות עם השפה ועם כללי המדיום (ע"מ 24). אבל נדמה לי שעוד קודם – ואולי הדברים נכונים במיוחד בכלל האמור באאוטסיידריות כמוני – הקומיקס פותח מרווח פעולה מיוחד בזכות כך שלא ברור לנו בדיוק איך לצרוך אותו, איך לשהות מולו ואיך לארגן את התפישות החושיות שלנו ביחס אליו.

על רקע שתי ההערות הללו, אני מבקשת לחזור אל הפוליטיקה של הקומיקס כפי שדני מציע לחשוב עליה. לפני הכול, חשוב להבהיר שהספר מניח את מה שניתן היה לחשוב בטעות שהוא טוען, הווה אומר שתרבות הקומיקס היא פוליטית לעילא ולעילא, הן מבחינת התפישות ויחסי הכוח שהיא משקפת והן מבחינת התפישות ויחסי הכוח שהיא משקפת ומשרישה. הספר אינו מבקש להראות שיש פוליטיקה או פוליטיות בקומיקס, אלא לשאול באיזו פוליטיקה או פוליטיות בדיוק מדובר. למרות שדני מצהיר שהוא מתמקד אך ורק במאפיינים האידיאלוגיים של הקומיקס ולא במה שהוא מכנה "התפישת החושית של הקומיקס על ידי הצרכנים", נדמה לי שמה שעומד על הפרק בספר הוא סוד המשיכה של הקומיקס, אותו "חיבור" שדיברתי עליו בתחילת דברי. השאלה היא האם, ובאיזו מידה, הפופולאריות של הקומיקס קשורה לנטייתו לרצות ולשמר איזו שביעות רצון נוחה – כלומר לשקף ולהכשיר את האופן שבו חברה מארגנת ומייצגת את יחסיה הפנימיים מתוך התכחשות לאלימות ולקונפליקט

ולדיכוי שעומדים ביסודם. בעיני, העניין המרכזי של דני אינו מופנה למסרים הפוליטיים של הקומיקס – אף שגם בהם הוא דן, ובהרחבה – אלא לאהדה הרחבה שהקומיקס מצליח לעורר גם בזכות וגם למרות המסרים הללו. איזו מין אהבה לקומיקס יכול לחוש, או נכון שיגלה, מי שאכפת לו מפוליטיקה, וליתר דיוק, מי שפוליטיקה בעיניו היא קודם כל פוליטיקה של שוויון – זו השאלה המנחה את הספר. האם, מנקודת מוצא שתופשת את השוויון החברתי כיעד המדריך, גם אם הבלתי מושג, של הפוליטיקה, הפופולאריות של הקומיקס צריכה לעורר בנו רתיעה או דווקא להפיח בנו מחויבות? האם היא צריכה לגרום לנו לחשוך בז'אנר הזה, בחנופה המובנית שלו ובאפוליות שהוא משמר כתוצאה מכך, או דווקא לגרום לנו לחבב אותו כדי להתקרב להמונים שעליהם הוא אהוד ולאשר את טעמם?

בעידן שבו התרבות הפופולארית מספקת שירות נמרץ במיוחד לפוליטיקה הפופוליסטית ולהפך, היחס לקומיקס, כפי שעולה מהספר, הוא פרט שיכול להעיד על הכלל. הספר לא מציע רק ניתוח של תמות פוליטיות ביצירות קומיקס – אפשר וצריך לקרוא אותו כשיחת יחסינו לאן עם התרבות הפופולארית עצמה. דני בחר לעסוק בעיקר ביצירות קומיקס מהזרם המרכזי, בעבודות המוכרות ביותר, הנצרכות ביותר, הממוחזרות ביותר והמזוהות ביותר עם הז'אנר. הבחירה לכתוב על עבודות קומיקס שכל אחת מכירה – על ספרמן, ספיידרמן, וונדרוומן, טינטין ואסטריקס – רחוקה מלהיות הבחירה המתבקשת או הקלה ביותר עבור חובב קומיקס שמבקש להתמודד עם הפוליטיות של המדיום. דני עושה זאת, להבנתי, כדי להראות שיחסנו לתרבות הפופולארית חייב לחרוג ממרחב הבחירה הצר שמתוות האלטרנטיבות המנוגדות שהוזכרו, של ביקורתיות מתנשאת לעומת עממיות מעושה. לפני הכול, עלינו להבין, או להבין מחדש, מה זה בכלל תרבות פופולארית. דני טוען שמה שהופך תרבות פופולארית לכזו אינו האותנטיות אך גם אינו העיוורון שלה. פופולאריות אינה נגזרת ממנהגים שורשיים שמוצרי תרבות מייצגים כביכול אך גם לא מתודעת העוול והקיפוח שהם מסתירים. אין אף קבוצה חברתית או מגזר שיש להם בעלות על התרבות הפופולארית – ואין קבוצה חברתית או מגזר שיכולים להתנער ולהיבדל ממנה. תרבות פופולארית היא, ביסודה, תרבות המתפקדת כזירת מאבק. זוהי תרבות המסייעת לחזק את הזיקות והבריתות בין סדרי יום פוליטיים שונים הפועלים כולם לביצור הסדר הקיים, אך גם תרבות שיכולה לכרסם בכוח האחיזה שלהם. התרבות הפופולארית היא המקום שבו ההבדלים בין פרויקטים פוליטיים מתחרים מתחדדים – ולפעמים, כמו שדני מראה לאורך הספר, במסגרת אותו מוצר עצמו. היא מכילה מעצם טבעה מסרים וייצוגים סותרים. אפשר וצריך לשפוט אותה, בתנאי שלא מתיימרים להגיע לאבחנות כוללניות ופסקניות. התרבות הפופולארית, במלים אחרות, לא מייצגת ולא אמורה לייצג עם או עממיות שמתקיימים ממילא, והיא איננה שופר ואינה אמורה להוות שופר לקבוצות ולעמדות קוהרנטיות שכבר התגבשו לפנייה. העם שהתרבות הפופולארית היא שלו – העם הזה, לכשעצמו, איננו קיים.

דני הוא חובב מושבע של קומיקס אך גם חוקר והוגה המבקש לרדת לחקר אבני הבניין המושגיות של הפוליטיקה העכשווית, והספר מפגיש, כמדומני, בהצלחה בין שני תחומי העניין הללו. המקרה של הקומיקס משרת את דני כמקפצה לדיון באחד המושגים הקונטרוברסיאליים ביותר במחשבה הפוליטית העכשווית, הריהו מושג העם. כשדני מדגים כיצד הקומיקס מתפקד כזירת מאבק – ולהדגמה המרתקת והמלומדת הזו מוקדשים רוב חלקיו של הספר – הוא מראה למעשה שהמוני העם, אלו שהתרבות הפופולארית של הקומיקס מדברת כביכול אליהם ואותם, אינם

טועים תמיד ואינם צודקים א-פריורית. המוני העם אינם פתאים ההולכים שבי אחר אשליות אידיאולוגיות ואינם מצבורים מוכחים של תושייה. שתי העמדות הקוטביות הללו ביחס להמוני העם – זו שמזהה אותם עם האשליה הפוליטית וזו שמזהה אותם עם האמת הפוליטית – הן עמדות מתנשאות, כפי שדני מראה, באותה המידה. הקומיקס מלמד אותנו שהעם מתקיים באמת כישות מדומיינת. הוא מעיד על כך שהעם הוא בראש ובראשונה דבר מה שפרויקטים שונים וסותרים פועלים לדמיין כישות ממשית. העם הוא האובייקט שמהלכים טקטיים הנקטים בשדה התרבות נושאים אליו, לרוב מבלי דעת, את עיניהם, ולא קבוצה מאובחנת שהם מבקשים לבטא או לייצג.

ליבת הספר מוקדשת לתיאור כמה מן מהלכים הטקטיים הללו בספרות הקומיקס. ליתר דיוק, הספר ביסודו מבקש להדגים כיצד המהלכים הטקטיים שבהם מדובר מחטיאים את מטרתם ולהצביע על כך שההחטאה הזו היא חסרת תקנה. באמצעות ניתוח יצירות הקומיקס, דני מבקש להראות שכל מהלך המבקש, מבלי דעת כאמור, לייצג ולייצב את העם פועל בשדה כוח שהמאפיין הקבוע ביותר שלו הוא השינוי והמאפיין האחיד ביותר שלו הוא השונות. להבנתי, דני מנתח קורפוס רחב של קומיקס מהזרם המרכזי כדי להדגיש את השינוי והשונות הללו. הכלי הרטורי שבו הוא משתמש לשם כך הוא ההנגדה. אפשר היה, למעשה, לייצג את המהלך האנליטי של הספר במעין תרשים סכמטי הכולל כמה רמות של הנגדה. ארצה להציגן כעת תוך תנועה מהרחב אל הצר, מבלי להתיימר להקיף את כל הדוגמאות המובאות בספר.

ראשית, הספר מנגיד בין הקומיקס האמריקאי לקומיקס האירופי, ובין הקומיקס מהמערב לקומיקס מאמריקה הלטינית. הנגדה זו, המציבה זה לצד זה אתוסים לאומיים ועממיים שונים, ניצבת במובן מסוים מעל להנגדות האחרות שהספר משרטט. אל מול גיבורי העל של הקומיקס האמריקאי, דני מעמיד, למשל, את טינטין ואסטריקס, שאותם הוא מאפיין כגיבורים הרפתקנים. אפשר לומר שבמקרה הראשון הפנטזיה העממית נוטה למחזות הדמיון המיתי, בעוד שבמקרה השני היא נוטה, מבלי לאבד את איכותה כפנטזיה, למחזות התכונה המחולנת. טינטין ואסטריקס, כפי שדני מראה, הם ביטוי מוקצן לתושייה, ליוזמה, לעצמאות ולשיקול הדעת שעל פי הנאורות האירופית אמורים לאפיין את הגבר הלבן. הם מייצגים תרבות ששמה את מבטחה ותולה את תקוותיה להשתקמות ולקדמה באינדיווידואל הנאור. לעומת זאת, גיבורי העל של DC ומרוול הם ביטוי לקסם האפל שממשיך להתקיים בעולם מחולן. הם מגלמים, בכל אפיזודה ומול כל אתגר ספציפי, שאיפה קבועה לתיקון או שינוי קוסמי שבן אנוש, כישרוני ונאור ככל שיהיה, אינו מסוגל לקדם בעזרת כוחותיו הארציים בלבד. כבר כאן ברור שהקומיקס הפופולארי אינו מדבר בקול אחד ושגם הגלובליזציה שלו אינה מטשטשת את ריבוי התפישות והאתוסים שהוא מכיל.

ההנגדה השנייה שהספר עורך מציבה גיבורי על שונים וגיבורים הרפתקניים שונים אלו מול אלו. לא אתעכב כאן על ההבדלים בין הקומיקס של מרוול לקומיקס של DC, ואתמקד בפרק העוסק בקומיקס האירופי. בפרק הזה, העוסק בטינטין, בקורטו מלטה ובאסטריקס, דני מראה כיצד הקומיקס מתפקד כבמה לפרויקטים פוליטיים שאינם עולים בקנה אחד, הזוכים כולם לפופולאריות רחבה. טינטין, טוען דני, הוא דמות הלקוחה מעולם התוכן והדימויים של הפרויקט הקולוניאלי, וכולו אומר אדנות, התנשאות וגזענות. קורטו מלטה, לעומתו, הוא גיבור דון קישוטי

הניצב תמיד לצד המדוכאים ומגלה כבוד לקבוצות ילידיות. בשונה משני אלה, סדרת אסטריקס היא ביסודה משל רפובליקני על קהילה קטנה, ערמומית וסולידרית הנאבקת להגדרה עצמית כנגד שלטון זר.

רמת ההנגדה השלישית הנוכחת בספר מדגישה את ההבדלים הפנימיים לסדרה ולדמות – את ההבדלים, במלים אחרות, בין גיבורי-על לבין עצמם ובין גיבורים הרפתקניים לבין עצמם. דני מראה, למשל, שסופרמן החל את דרכו כגיבור עממי ששיקף את ערכי הניו-דיל, כדמות המגנה על חלשים וסולדת מן האליטות, ושרק כעבור זמן, ובמהלך המלחמה הקרה, הפך לגיבור לאומי המגן על אמריקה מפני רוע משחית. ברוח דומה הוא טוען שאסטריקס הוא פרודיה על הלאומיות הצרפתית, אבחנה שממנה עולה שהסדרה מייצגת בעת ובעונה אחת אימוץ ודחייה של הלאומיות הזו.

ההנגדות שתיארתי כאן באופן סכמטי מייצגות על קצה המזלג את הדיון העשיר שהספר מציע בהשתנויות ובשוננויות האופייניות לקומיקס הפופולארי. ולאחר שתיארתי – בנאמנות, אני מקווה – את מהלכו, אני מבקשת לסיים בהערה משלי.

בפרק החשוב על ההיבטים המגדריים של הקומיקס הפופולארי – פרק שמציג תיאור מסחרר ממש של חיפצון נשים שממשיך להתקיים בקומיקס לצד ייצוג של נשים חזקות ועצמאיות – דני כותב שבקומיקס האירופי הפופולארי "נשים נעדרות באופן כמעט מוחלט. הן אינן מוצגות ככפופות, אינן עוברות אירוטיזציה וחיפצון מיני; הן פשוט אינן" (ע"מ 199). אין לי ספק שדני, ככלל, צודק באבחנתו. אך כמו כדי להצדיק את ריבוי המסרים ואת העדר הפסקנות שהוא מייחס לקומיקס מצאתי ב"אסטריקס באולימפיאדה" את הריבוע השני בעמוד המובא כאן בשלמותו) – הופעה ראשונה ויחידה בספר של נשות הכפר, רגע אחרי שהגברים עוזבים כולם בדרכם למשחקים האולימפיים:

